

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2015 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2015

1

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2015

1

Vilnius 2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

RECENZIJS IR ANOTACIJOS

KARAS, OKUPACIJA IR KULTŪRINIS TURIZMAS I. GERASIMOVOS KNYGOJE „ПОД ВЛАСТЬЮ РУССКОГО ЦАРЯ“ ARBA VILNIUS 1655–1661 METAIS

А так как мы никогда не будем трудиться, то и мнение иметь за нас будут те, кто вместо нас до сих пор работал, то есть все та же Европа, все те же немцы, – двухсотлетние учителя наши. К тому же Россия есть слишком великое недоразумение, чтобы нам одним его разрешить, без немцев, без труда.

Ф. Достоевский

Kasdienybės istorija arba mikroistorija atskleidžia jaudinančius dramatiškų įvykių puslapius, piešia individo gyvenimą kataklizmų verpetuose. Šaltiniuose surinkti epizodai, panaudojant šiuolaikinei publicistikai būdingus įtaigius informavimo būdus, gali padėti sukurti netikėtus žinomų įvykių rakursus. Vienos detalės sustiprinamos, kitos nustumiamos į paraštę, tapybiškais paprastų žmonių gyvenimo motyvais pagardintas pasakojimas kuria kolektyvinę istoriją. Tačiau rašant šiuo metodu neretai nuslystama į vienpusiškumą, romantizavimą bei sentimentalumą, fokusuojamasi į kasdienių įvykių trivialumą¹. Galima vadinti tai socialine ar sociokultūrine istorija, bet tai yra postmodernizmo kultūros produktas. Pasirenkamas specifinis šaltinių interpretavimo būdas, iškeliant konkrečias patirtis per įvairiausias smulkmenas ir fragmentus, ieškoma netradicinių prieigų, liberalizuojamas pats istorinio rašymo būdas. Mikroistorikas įtraukia skaitytoją į kuo autentiškiau atkurtas realybės scenas, jam rūpi kuo tikroviškiau pavaizduoti kadaise gyvenusius žmones. Vakarų Europoje ir JAV šis metodas aktyviai gyvuoja maždaug

¹ Šiuos mikroistorinio metodo pavojus išvardijo A. I. Port, *History from below, the History of Everydaylife, and Microhistory*, Wayne State University, Detroit, USA, 2015.

nuo aštuntojo praėjusio šimtmečio dešimtmečio. Jis nėra blogas, tik kyla klausimas, ko juo siekiama.

Irina Gerasimova² itin sėkmingai naudojami liberaliomis mikroistorijos nuostatomis. Autorė nesivargina dėl daugybės netikslumų, prieštarų arba, vaizdžiai tariant, „išplautų“ formuluočių. Pagrindinis jos ginklas – analizuojamų įvykių konteksto iškreipimas, manipuliavimas skaitytojo dėmesiu. Tokia prieiga ryški, antai, kad ir dėl žodžio „okupacija“ vartojimo. Vilniaus užėmimo vaizdą visiškai keičia tokios formuluotės kaip „išlaikymas“ (orig. *удержание*), „kariuomenės buvimas“ (orig. *военное присутствие*), „Maskvos valdymas“ (orig. *московское управление*). I. Gerasimova kaip įmanydama vengia užgrobito faktą vadinti okupacija, vis dėlto p. 138 ir dar keliose vietose ji pavartoja žodžius „okupacijos metas“ (orig. *оккупационное время*). Autorė imponuoja Davido Fricko mestelta mintis, kad veikiausiai „per stipru“ Vilniaus užėmimą 1655 m. charakterizuoti kaip okupaciją³. Bet amerikietis būtent taip vadina šį periodą. I. Gerasimova bemat pasinaudoja jo svarstymais ir jau pačioje savo knygos pradžioje kvestionuoja lietuvių ir lenkų istorikų vertinimus bei ieško neutralių formuluočių. Amerikiečio istoriko pasisakymas nestebina, nes rodo, kokia svarbi yra istorinės atminties patirtis. Amerikiečiams ji kitokia nei mums. Lietuvos gyventojai praityje patyrė, ką reiškia dešimtmečiais ir net šimtmečiais gyventi, kai, perfrazuojant žinomą pasisakymą, „bažnyčių varpai perliejami į patrankas“. D. Frickas, leidęs sau pasvarstyti – daugiau ar mažiau stabili buvo vilniečių padėtis per šešerius metus, aprašydamas žmonių gyvenimą šį laikotarpį vadino okupacija ir objektyviai nušvietė situaciją. Nes kaip turėtume vadinti reiškinių, kai pasitelkus karinę jėgą maro metu miestiečiams neleidžiama išvykti iš epidemijos apimto miesto? Bet I. Gerasimova, pajutusi tokią gerą „paspirčių“ iš D. Fricko, įvardydamą Vilnių užgriuvusią baisią nelaimę, pasitelkia to laikotarpio liudininkus. Pateikusi nuorodą į Jano Kurczewskio Vilniaus katedros istorijos I tome pacituotą įrašą iš 1656 m. vasario 3 d. kapitulos posėdžio egzilyje – Braševičiuose – protokolo, ji mano (arba nuduoda, kad taip mano) radusi, kad amžininkai visai nevadinę maskvėnų antplūdžio „okupacija“, nes tai įvykę Dievui leidus⁴. Ar yra dokumente tokia formuluotė? Nėra, nes keturi kapitulos nariai, susirinkę į pirmą posėdį po daugiau nei pusės metų klajonių, slapstymosi ir iškentę įvairius nepriteklius, protokolo preambulėje perteikė ne miestiečių nusilenkimą užgriuvusios nelaimės akivaizdoje, o savo padėties įvertinimą kaip „Dievo rykštę“, plakančią juos

²И. Герасимова, *Под властью русского царя: социокультурная среда Вильны в середине века*, Санкт-Петербург: Европейский университет в Санкт-Петербурге (серия «Территории истории»), 2015, пп. 341. Knygos leidimą parėmė Gerda Henkel-Stiftung.

³D. Frick, *Kith, Kin, and Neighbours. Communities and Confessions in Seventeenth Century Wilno*, Cornell University Press, USA, 2013, p. 290–291: *The word „occupation“, however, is too strong here. It is also incorrect in implying a more or less constant state of affairs over the entire period.*

⁴I. Gerasimovos knygoje, p. 16: *a как попустил Бог занять Вильну, с Божией помощью Вильну взяли.*

už nuodėmės tų dvasininkų, kurie (kaip aiškėja iš tolesnio teksto) susidėjo su švedais ir rusais bei išdavė tikėjimo ir valstybės interesus⁵. Šis sakinytis buvo nukreiptas prieš tokius kaip Jurgis Bialozaras, kuris visos kapitulos vardu prisiekė švedams, arba Jonas Pacas, pradėjęs tarnauti Maskvai. Laiške karaliui kapitula taip pat minėjo kunigą Oniškevičių iš Naugarduko, perėjusį į Maskvos pusę, ir kitus panašius atvejus⁶. Cituojant miestiečių pasisakymus apie maskvėnų okupaciją, jų nuomonę atspindi 1662 m. rugsėjį į pirmąją sueigą atėjusių Vilniaus cecho auksakalių paliktas įrašas: „1662 metais po klastingojo priešo maskvėno įvykdyto Vilniaus miesto nusiaubimo ponai broliai pirmąją sueigą turėjo šv. Mato ketvirtįje.“⁷ Bet I. Gerasimova miestiečių nuomonės kaip tik ir nepateikė⁸. Ji išvengė vieno itin charakteringo ir, kaip matyti iš šaltinių, visą XVII a. antrąją pusę būtent miestuose vartoto apibūdinimo – „maskvėnų valdymas“ (lenk. *Moskowszczyzna*)⁹.

Pastebėję nekorektišką autorės elgesį su šaltiniais, toliau jos knygą skaitome itin atidžiai. Vilniaus užėmimo peripetijų aprašymuose skaitytojas panardinamas į nuomonių sūkurį, bet galiausiai peršama mintis, kad jeigu gynėjai būtų pasidavę geruolu, daugybės aukų ir miesto niokojimo būtų pavykę išvengti. Autorė akcentuoja, kad Vilniuje nieko nežinota apie nuo 1648 m. Ukrainos žemėse vykusį karą, arba ta informacija esą buvusi netiksli („Miesto gyventojai nesitikėjo, kad jiems gali kas nors nutikti“ – p. 35). Tokį teiginį galime laikyti visiškai nepagrįstu, nes 1651 m. Vilniuje buvo išleistas Alberto

⁵ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 1, Wilno, 1908, s. 137: *W powszechnej pladze za grzechy ludzkie, z dopuszczenia Bożego grasującej po całej ziemi polskiej i litewskiej, po wywroceniu oltarzy i mieszkań ręką sprzymierzonych na zgubę wiary katolickiej nieprzyjaciół, kapituła wileńska, pozbawiona zwykłego i prawnego miejsca posiedzenia zmuszona została tulać się w rozproszeniu*. Protokole kalbama ne apie miestiečius, o apie šlėktas, sudariusius sąjungą su priešais, išgriovusius altorius ir miestus, siekiančius pražudyti katalikų tikėjimą.

⁶ W. F. Wilczewski, „Tułactwo“ biskupów i kapituły wileńskiej w latach 1656–1662, *Roczniki humanistyczne*, t. XLVII, z. 2, 1999, s. 109–110.

⁷ E. Laucevičius, B. R. Vitkauskienė, *Lietuvos auksakalystė. XV–XIX amžius*, Vilnius, 2001, p. 76, citata iš cecho knygos *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 956, ap. 1, b. 1, l. 1: *W roku 1662 po zruinowaniu miasta wileńskiego od Moskwicina, nieprzyjaciela wiarołomnego Panowie Bracia pierwszy raz Schadzkę mieli na kwartal S. Mateusza*.

⁸ Ji ignoravo, nors ir retai, bet vis dėlto pasitaikančius aptariamo laikotarpio dokumentuose okupantų įvardijimus „nieprzyjacieli“ – priešas, į tai atkreipė dėmesį E. Meilus žr. Įvadas, *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1: *1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos knyga*, sud. E. Meilus, parengė M. Čiurinskas, A. Kaminskas, E. Meilus, Vilnius, 2011, p. 22 ir dok. nr. 1 ten pat.

⁹ *Описание документов архива Западнорусских униатских митрополитовъ. 1470–1700*, т. 1, СПб., 1897–1907, с. 341, nr. 917: [1677 03 01] Списокъ заставного листа на домъ в Вильне, выданного старшему братству пречистенскому при униатской церкви Св. Троицы (...). *Шостаки обезпечили долгъ на каменномъ доме на Немецкой улице между каменными домами Александра Волловича и Бурбы. Но так как запись утеряна «во время московщины», то Шостаки повторяютъ свое обязательство (...)*. Dokumentai dabar saugomi Rusijos valstybiniame istorijos archyve (toliau – *RVIA*) Sankt Peterburge, f. 823, ap. 1, b. 917.

Vijūko-Kojalavičiaus veikalas „Apie 1648 ir 1649 metų žygius prieš Zaporožės kazokus“ (*De rebus anno 1648 & 1649 contra Zaporovios cosacos gestis*). I. Gerasimovos nuomone, būtų buvę daug geriau pasiduoti geruolu, kaip padarė Mogiliavo miestiečiai, atidavę miestą be mūšio (p. 39). Šiuo klausimu I. Gerasimova nepateikia jokių šaltinių. Argi Vilniaus gynėjai galėjo būti nuolankūs, kai juos pasiekė žinios apie Mstislavlio gyventojų skerdynes (vadinamosios „Trubeckojaus žudynės“), kurių metu žuvo tūkstančiai žmonių? Žinios apie tai, kas vyko tolimosiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijos vietovėse atėjo labai greitai ir buvo visapusiškos: Mstislavlio dominikonų vienuolyno sunaikinimas, bažnyčių deginimai, masiniai gyventojų grobimai, prekyba žmonėmis – šie gandai kėlė didžiulį nerimą. Būta žinių (iš to paties Kojalavičiaus), kad prasidėjus B. Chmelnickio sukilimui Ukrainoje dėl kazokų žiaurumo žmonės bėgo iš miestų jau 1649 m. Neabejotina, kad baimės drebulys krėtė ir Vilniaus gyventojus. Vilniaus basųjų karmeličių kronikoje išliko abejonių nekeliančių liudijimų: vienuolės jau senokai baiminosi ir ruošėsi palikti savo namus, galiausiai ryžosi tam liepos 28 dieną. Kronikininkė rašo, kad už Vilniaus ne tik keliuose, bet ir per laukus, kiek akys užmatė, tolyn nuo artėjančios grėsmės traukė daugybė pėsčiųjų ir ratuotų žmonių¹⁰.

Taigi iš Vilniaus imta trauktis gerokai iki užpuolimo. I. Gerasimova įdeda Frydricho Getkanto Vilniaus gynybinių mūrų planą, sudarytą 1648 m. (p. 34, il. 1), ir cituoja archeologo Lino Girlevičiaus tyrimą apie 1654 m. statytus Vilniaus įtvirtinimus (p. 35, išn. 15), tuo pati sau prieštaraudama. Vilnius ruošėsi užpuolimui, miestiečiai buvo pasiryžę ginti savo miestą. I. Gerasimovos skaitytojui primetamos traktuotės („klausimas dėl Vilniaus užėmimo teisėtumo“ (orig. *вопрос о правомочности занятия Вильны*, p. 14) kompromituoja jos pačios išsikeltą ir vystomą Vilniaus užgrobimo tyrimo idėją.

Knygoje dažnai peršamas Maskvos valstybės galybės įvaizdis. Knygos skyrius, kuriame aptariama caro politika po Vilniaus okupacijos („*Значение взятия Вильны для русской власти*“), pradedamas patoso pilnais sakiniais. Čia kartojama rusakalbėje istoriografijoje įsitvirtinusi mantra, kad Aleksejaus Michailovičiaus tikslas buvo suvienyti rytų slavų žemes, kur gyveno stačiatikiai („*русское население*“). Bet „vienytojas“ nesitikėjo, kad sutiks tokį pasipriešinimą stačiatikių dominuojamame krašte (čia turime galvoje visą LDK). Įdomu stebėti, kaip autorės surinkti šaltiniai veikia prieš ją pačią: ne visi užkariauti stačiatikiai nori vienytis su Maskva. Jiems geriau gyventi multikultūrinėje visuomenėje, kokia susiklostė LDK. I. Gerasimovos tekste justis nepalankumas etnonimams *lietuvių*, *lietuviškas*, kai Mogiliavą, Borisovą ir Minską ji vadina „литовские города“ (p. 37) ir svarsto LDK gyventojų nacionalinės sudėties klausimus, pavyzdžiui, abejodama, kieno yra Lietuvos miestai – lenkų, lietuvių ar baltarusių (p. 9). Tuo autorė

¹⁰ K. Targosz, *Piórem zakonniczy. Kronikarki w Polsce XVII w. O swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków, 2002, s. 182 ir kitur.

demonstruoja neišprusimą Rytų Europos miestų socialinės, etninės ir konfesinės sudėties klausimais. Rimtoje mokslinėje diskusijoje nebesiginčijama, kad kalbant apie XVII a. miestus netaikytini šiuolaikinės visuomenės nustatyti tautybės kriterijai. Autorė daro klaidą, priskirdama miestiečiams šlėktas, net didikus, dvasininkus ir net jėzuitus (p. 65–87). Aiškiai matyti, kad ji neskiria miestiečių nuo kitų mieste gyvenusių ir veikusių luomų. Aprašydama žmonių traukimąsi iš Vilniaus, ji akcentuoja kunigaikščių Oginskių, Lydos pakamario Jokūbo Teodoro Kuncevičiaus ir kai kurių kitų pabėgėlių grįžimą ir priesaiką carui. Bet užtenka įdėmesnio žvilgsnio į Trakų tįjūno Samuelio Oginskio (~1595–1657) veiklą, kad suprastum, jog jis buvo aršus Brastos unijos priešininkas, pastatė Kruonyje stačiatikių cerkvę (kur ir palaidotas), buvo Vilniaus stačiatikių Šv. Dvasios brolijos narys. O 1621 m. įsiliepsnojus aštriems konfliktams tarp unitų metropolito Josifo Venjamino Rutskio bei Polocko archimandrito Juozapato Kuncevičiaus ir stačiatikių dvasininkijos, aktyviai palaikė pastaruosius¹¹. Taigi šio asmens priesaika carui nestebina. Galiausiai šlėktos ir kunigaikščiai nebuvo miestiečiai, o pavieniai atvejai, kai šlėktos dezertyravo iš Radvilos kariuomenės, rodo visiškai kito socialinio sluoksnio problemas karo metu. Atrodo, autorė sąmoningai painioja šlėktų ir miestiečių istorijas (p. 67–69 ir toliau). Tačiau ji neatskleidžia tikrojo Vilniaus ir gretimų vaivadijų gyventojų emigracijos mastelio, kaip tai padarė Sławomiras Augustowicz, cituodamas Jonušo Radvilos žodžius: „Minsko vaivadija ir visos kitos iki paties Vilniaus išsilakstė po pasaulį“¹². Nors autorė pati nagrinėjo Berlyne išlikusius pabėgėlių sąrašus, bet pasitenkino pakartodama P. Kargès ir H. Saganovičiaus pateikiamus skaičius. Taigi lieka neaišku, kiek iš prisiekusiųjų Prūsijos kurfiurstui priklausė šlėktų luomui, kiek buvo dvasininkų, o kiek miestiečių. Šiame skyriuje autorė rašo stiliumi, būdingu šiuolaikinėms masinio informavimo priemonėms, temdydama nacionalinius klausimus: nesuprantama, kodėl Prūsijoje atsidūrusius vilniečius ji vadina „vokiečiais“ („убежавших из Вильны „немецких“ мещан“, p. 71), tuo tarsi prieštaraudama, kad šią kryptį pasirinko vokiškai kalbantys žmonės. Autorė atskiria vilniečių grupes, pasirašinęsias lenkiškai, lotyniškai ir vokiškai, bet plačiau jų neanalizuoja. Atrodo, kad ji nesuvokia tokios sąvokos kaip „autochtonas“. Manau, kad esant tiek daug istorikų darbų, nušviečiančių šį įvykį, iš kurių autorė, beje, nurodė vos kelis, galima buvo daug išsamiau atlikti visapusišką pabėgėlių į Prūsiją analizę. Iš Berlyne išlikusių sąrašų galima buvo sudaryti ir knygos priede pateikti būtent vilniečių sąrašą, jis nebūtų buvęs labai didelis. Kitame skyriuje aptardama davusius priesaiką Rusijos ca-

¹¹ *RVA*, f. 823, ap. 1, b. 461: 1621 m. balandžio 17 d. Vilniaus stačiatikių protestas dėl įvairiopos priespaudos ir skundas prieš Vilniaus teismą, gyventojų vardu pateiktas Šv. dvasios brolijos seniūnų S. Oginskio ir A. Korsako.

¹² S. Augustowicz, Spis uchodźców z Wielkiego Księstwa Litewskiego w Prusach Książęcych w latach 1655–1656 w zbiorach Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, Olsztyn, nr 1 (271), 2011, s. 98.

ru, I. Gerasimova vėl nenuosekli ir keistai pasiklysta savo skaičiavimuose. Išanalizavusi Rusijos senųjų aktų archyve Maskvoje saugomus sąrašus, I. Gerasimova konstatuoja, kad iki 1656 m. birželio carui prisiekė 835 vilniečiai, iš kurių 22 asmenys (o ne 21, kaip autorė nurodė lentelėje p. 81) – dvasininkai: 9 – iš Šv. Dvasios stačiatikių cerkvės ir vienuolyno, 10 katalikų, 1 iš Švč. Trejybės cerkvės, buvusios unitų, ir 2 Vilniaus unitų dvasininkai. Vilniuje liko vos po vieną atstovą iš jėzuitų, karmelitų ir dominikonų vienuolynų. Pastarųjų autorė išvardyti nepanoro ir nenurodė, kad jų pavardžių sąrašą iš to paties šaltinio pateikė B. Floria (p. 83), tad būtų buvę tikslinga tai paminėti¹³. Mūsų nuomone, ji nepagrįstai, galbūt siekdama padidinti carui prisiekusių vilniečių skaičių, prie jų pridėjo dar ir kitų LDK miestų gyventojus, surašytus tame pačiame sąrašė, ir, gavusi 1101 „galvą“, padaugino šį skaičių iš penkių (nes taip darė P. Karge, skaičiavęs pabėgėlius iš Lietuvos Karaliaučiaus sąrašuose, laikydamas, kad šeimoje yra penki asmenys), padarydama išvadą, kad priesaiką davė daugiau kaip penki su puse tūkstančio miestiečių. Autorė pripažįsta, kad jos skaičiavimai apytikriai. Ir P. Karge nurodyti skaičiai netikslūs, vis dėlto Karaliaučiaus sąrašuose greta 140 vilniečių išskirta 50 šeimių. Rusiškame sąrašė įrašyti tik vyriškos lyties asmenys. Jie galėjo grįžti į Vilnių be šeimų, žinoma, ne visi. Dar keisčiau, kad autorė nepridėjo 7 miestiečių iš Vilniaus pavieto, nurodytų jos sudarytoje lentelėje. Taip pat autorė elgiasi skaičiuodama, kiek žydų prisiekė carui – pagal tyrinėjamą sąrašą jų buvo tik 43, bet autorė padaro 215, vėl taip pat skaičiuodama, kad kiekvienoje šeimoje buvo 5 nariai. I. Gerasimova bando remtis publikuotais duomenimis apie žydų populiaciją Vilniuje iš 1636 ir 1645 m. dokumentų, deja, tie skaičiai yra labai netikslūs, nes neapėmė vargingesnių žydų šeimų, gyvenusių Užupyje, Antakalnyje ir Šnipiškėse. Net XIX a. žydų buvo neįmanoma suregistruoti dėl specifinės jų gyvenamosios, ką jau kalbėti apie XVII a. Autorė cituoja Marijos Łowmiańskos nuomonę, kad dauguma žydų, buvusių mieste šturmo metu, galėjo žūti. Tačiau nepasinaudojo Elmanto Meilaus atliktu atskiru tyrimu šiuo klausimu, iš kurio aiškėja, kad dauguma žydų vis dėlto pabėgo¹⁴. Skaitant šį knygos skyrių, kuriame pirmą kartą aptariami tokie svarbūs vilniečių sąrašai, susidarė įspūdis, kad I. Gerasimova juos nagrinėjo paviršutiniškai ir šiek tiek manipuliavo skaičiais. Šiuose dokumentuose yra išskirti žydai, unitai, protestantai, katalikai, stačiatikiai ir net totoriai, tad galima buvo pateikti jų sąrašus priede, nes tai medžiaga tolesniems istoriniams ir prozopografijos tyrinėjimams. Prisiekusiųjų Maskvos valdžiai sąrašus būtų galima lyginti su jau publikuota 1657–1662 m. Vilniaus miesto tary-

¹³ Б. Фл о р я, Православие в Ливонии и Великом княжестве Литовском (2-ая пол. 1650 – нач. 1660-х годов), *Вестник церковной истории*, 2008, № 3(11), с. 65–73.

¹⁴ E. Meilus, The Jews of Lithuania during the Muscovite occupation (1655–1660), *Lithuanian Historical Studies*, 2009, 14, p. 53–70. Kad autorė, kalbėdama apie žydus, nepasirėmė šiuo straipsniu, mažų mažiausiai keista, nes mini jį istoriografijos aptarime (p. 12, išn. 4).

bos knyga¹⁵. Tai atskleistų daug papildomų detalių apie miestiečių gyvenimą okupacijos sąlygomis. Prūsijoje užsiregistravusių pavardes žinome visas, nes jų sąrašus paskelbė kiti tyrinėtojai (pvz., S. Augustowiczius), o Vilniuje likusių arba grįžusių I. Gerasimova mini vos keliolika (arba turėtume juos išsirankioti iš minėtos 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos knygos¹⁶).

Kasdienybės istorijos požiūriu įdomūs knygos skyriai, kuriuose aprašomas pirklių ir amatininkų gyvenimas okupuotame mieste, miesto pajamų ir prekybos klausimai, maro laikotarpis (p. 91–109). Autorė parašė šiuos skyrius, remdamasi archyviniais dokumentais, nemažai jų jau buvo publikuota minėtos E. Meilaus sudarytos dokumentų rinktinės tomuose¹⁷. Autorė ne visada korektiškai nurodė, kurie iš jos panaudotų dokumentų jau paskelbti minėtose okupacijos metų dokumentų rinktinėse, ypač iš antrojo tomo, kurį rengiant, beje, pati dalyvavo. Bet kai kada dokumentus ji aptaria, nenurodydama, kad juose užfiksuoti įvykiai jau žinomi skaitytojams. Taip atsitiko su popierininko Motiejaus Čaplickio istorija, kurią jau senokai papasakojo Edmundas Laucevičius¹⁸ (I. Gerasimova vadina šį asmenį Teplickiu (orig. *Теплицкий*, p. 98–99). Neaišku, ar taip atsitinka dėl lietuviškų publikacijų neprieinamumo esant kalbos barjerui (nors E. Laucevičiaus knygoje yra vardynas, kuriame galima buvo sutikrinti panaudotus dokumentus), ar tai vis dėlto pačios I. Gerasimovos nuostata nesigilinti ir nesiremti lietuvių istorikų publikacijomis – atidus skaitytojas pastebės, kad autorė mieliau pasitelkia lenkiškus ir angliškus tekstus apie Vilnių nei lietuviškus. Ypač keista, kad kai kurie jos panaudoti dokumentai aptarti pirmų dviejų minėtų Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltinių tomų įvaduose, kuriuos I. Gerasimova tiesiog ignoravo. Užkliūva tam tikri netikslumai ir autorės vertinimai pasakojant apie Vilniaus amatininkus. Nesuprantama, kokie pavyzdžiai leidžia autorei konstatuoti, jog „amatininkai, grįžę iš Prūsijos ir aplinkinių paviety, iš naujo pradėjo savo veiklą, bendradarbiaudami su naująja valdžia...“ (p. 99). Bandydama šį teiginį pagrįsti, autorė griebiasi spekuliacijų ir spėja, neva emigravusių vilniečių amatininkų Prūsijoje nepriimdavę į cechus, nes Berlyne ji neaptikusi tokių dokumentų. Taip sukuriamas įspūdis, kad grįžusiems ir paklūsusiems naująjai valdžiai Vilniuje buvę daug komfortiščiau nei svetur. Kad tai netiesa, liudija Wolfgango Schefflero paskelbti išrašai iš Prūsijos miestų dokumentų apie auksakalius¹⁹. Tad tikrai

¹⁵ *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat, taip pat žr. *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 2: *1655–1661 m. rusų okupacinės valdžios dokumentai*, sudarė E. Meilus, parengė I. Gerasimova, E. Meilus, S. Žemaitis, Vilnius, 2011.

¹⁸ E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius, 1967, p. 59. Rinkdamas šią medžiagą autorius taip pat dirbo Maskvoje.

¹⁹ W. Scheffler, *Goldschmiede Ostpreussen. Daten. Werke. Zeichen*, Berlin–New York, 1983. Duomenys apie Vilniaus auksakalius panaudoti knygoje: E. Laucevičius, B. R. Vitkauskienė, min. veik.

žinome, kad 1655–1663 m. iš išvykusių keliasdešimties Vilniaus auksakalių Tilžėje dirbo Kristupas Albertas Fogelis (negrįžo), Frydrichas Meinartas (negrįžo), Mykolas Šneideris (grįžo)²⁰. Vilniuje liko (be I. Gerasimovos minėtų 1658 m. pasirašiusių peti- ciją carui Jono Cichavičiaus ir Jono Frydricho (pastarasis vėliau Vilniuje neminimas)) Matas Greiteris ir Povilas Žečinskis (abu okupaciją išgyveno), Augustinas Žegalinskis, Frydrichas Heidė vyresnysis, Bazilijus Omeljanovičius, Jonas Grekavičius ir Petras Kanenbergas su visais vaikais (mirė 1657 m.)²¹. Tokiu būdu autorės svarstymai apie tai, kad okupacijos metais amatininkams būtų buvę geriau dirbti Vilniuje ir bendradarbiauti su naująja valdžia, nei likti Prūsijoje, ir kad nėra konkrečių duomenų apie maro metu mirusius vilniečius (p. 125), yra nepagrįsti.

Autorė skleidžia neteisingą informaciją, esą okupacijos metais Vilniuje veikė audėjų, siuvėjų, kubilių, tymo ir auksakalių cechai (p. 153). Jau cituotas auksakalių cecho knygos 1662 m. įrašas liudija priešingai. Ji klaidingai interpretuoja 1657–1659 m. magistrato pajamų ir išlaidų knygos²² įrašus, išnašose pateikdama neegzistuojančias nuorodas: an- tai lapo 132 šioje knygoje išvis nėra, lape 8v nėra jokios informacijos apie tymo cechą, knygoje niekur neminimi jokie cechai ar jų mokesčiai, išskyrus minimus dviejų cechų – mėsinių ir audėjų – atstovus, sumokėjusius mokesčius iš prekybos pirmo būtinumo prekėmis. Autorė nutylėjo neparankią šiai knygai informaciją: pavyzdžiui, ji užsimena, kad kažkokioje magistrato „kamarėlėje“ (orig. „*каморка*“ *magistrata*) suremontuotas stogas ir durys. O iš dokumento aiškėja, kad svarbiausios miesto administracijos patal- pos – izdas (orig. lenk. *komora miejska prowentowa*) – buvo visiškai sudegęs ir jį reikė- jo visiškai atstatyti, mūryti, tinkuoti, dėti langus, įvesti vandentiekį, kas buvo padaryta taupiai ir bendromis jėgomis. Herojiškas miestiečių pastangas kažkaip susitvarkyti api- plėštame, maro epidemijos nusiaubtame mieste rodo įrašas, kad 1658 m. už keletą dienų trukusį pagrindinės miesto gatvės valymą sumokėta 3 kapos ir 16 grašių²³. Tokie niuansai rodo, kad šaltinių medžiaga interpretuojama pernelyg laisvai, o autorės knygoje kuriamas gyvenimo okupuotame mieste vaizdas toli gražu neatitinka cituojamuose dokumentuose pateikiamų faktų.

Autorė kelis kartus pastebi, kad kultūrinių vertybių (knygų, paveikslų, relikvijų, baž- nytinių rakandų ir pan.) ir žmonių grobimas iš Vilniaus (ir kitų LDK miestų) istorio- grafijoje buvo nušviečiamas prieštaringai. Bet ir jos parašytas skyrius provokuojančiu pavadinimu „Išvykimas ar deportacija? Vilniaus meistrų išvežimas į Maskvą“ labai kriti-

²⁰ E. Laucevičius, B. R. Vitkauskienė, min. veik., poz. I. 280, 780, 1136.

²¹ Ten pat, p. 108.

²² LVIA, f. 458, ap. 1, b. 15: Registr Pierwszy szafarski Roku 1657, 1658, 1659.

²³ Ten pat, l. 11: Podziennikom 9 Za uprzatnienie Publicznej ulicy Rynkowej za dni kilka wydano na to 3 / 16.

kuotinas. Sugretinusi sovietinės cenzūros metais rašiusio baltarusių istoriko Lavrentijaus Abecedarskio mintis ir po 1990 m. paskelbtą lenkų profesoriaus Andrzejiaus Rachubos nuomonę šiuo klausimu (p. 225), I. Gerasimova nepademonstravo mokslinio išvalgumo. Vertėjo pateikti senesnius šio klausimo tyrimus, bent jau tam, kad papildytų naujais šaltiniais. Bet autorei ne itin patogu minėti XX a. pradžioje paskelbtus darbus²⁴, kuriuos L. Abecedarskis ir panašūs istorikai būtų norėję pamiršti, o ne jais remtis. Paminėjusi Genadzijaus Saganovičiaus 1995 m. išleistoje knygoje „Невядомая вайна 1654–1667 гг.“ pateiktus apibendrinimus apie masinius LDK gyventojų vežimus į Rusiją (kainavusius mokslininkui darbo vietą Baltarusijos MA Istorijos institute kaip tik dėl naujos, Baltarusijos valdžiai nepriimtinos karo padarinių traktuotės), I. Gerasimova imasi ieškoti atsakymo į jos nuomone, iki šiol tendencingai nušviečiamą klausimą – ar amatininkai išvyko savo noru ar buvo jėga išvežti. Čia vėl tenka pastebėti, kad autorė naudoja sau palankius šaltinius. Antai aptardama 1658 m. balandžio 24 d. pasirašytą instrukciją vilniečių pasiuntiniams, vykstantiems pas carą, autorė užsimena, kad dokumente esama prašymo sustabdyti amatininkų išvežimą į Maskvos valstybę, nes dėl to meistrai vengia grįžti į Vilnių (p. 144). Bet ar tiksliai čia perteikta dokumento mintis? Šaltinyje pasakyta, kad amatininkai vežami ne į valstybę, o į caro sostinę, t. y. konkrečiai į Maskvą, kad tai vyksta jau metai laiko, kad išgąsdinti išvežtųjų pameistrių pasakojimų, amatininkai, kaip ir kiti, pabėgę nuo maro, atsisako grįžti į Vilnių²⁵. Tuo metu I. Gerasimova skyriaus pabaigoje konstatuoja, kad į istorikų keliamą klausimą apie prievartinį ar savanorišką Vilniaus amatininkų išvykimą vienareikšmiškai atsakyti negalima (p. 238).

I. Gerasimova neslepia, kad dokumentuose esama daug faktų apie meistrus belaisvius, bet nuo šios informacijos ji atsiriboja, esą kiekvienu atveju sudėtinga nustatyti minimo asmens kilmę (p. 226). Daug paprasčiau papasakoti šiaip jau gana gerai žinomą Valdajaus vienuolyno (*Иверский монастырь*) atsiradimo istoriją, susijusią su stačiatikybės Rusijoje reformomis pagarsėjusiu patriarchu Nikonu (pareigas ėjo 1652–1666 m.). Šis fragmentas, pateiktas be konteksto (nepaminint LDK stačiatikių Kijevo metropolito Piotro Mogilos švietėjiškos veiklos siekių, atnešusių didelių kultūrinių ir civilizacinių pokyčių į LDK stačiatikių gyvenimą po Brastos unijos (mokslo, spaudos plėtojimas),

²⁴ J. J o d k o w s k i, Malarze polscy w Moskwie w drugiej poł. XVII w., *Przegląd historyczny*, 1915, t. 11, z. 1; В. И. Т р о и ц к и й, *Словарь московских мастеров золотого, серебряного и алмазного дела*, вып. 1, Ленинград, 1928; вып. 2, Ленинград, 1930; J. J o d k o w s k i, Malarze polscy na dworze moskiewskim w XVII w., *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury*, 1946, z. 1/2; J. J o d k o w s k i, Artyści polscy na dworze moskiewskim w XVII w., *Problemy*, 1946, z. 5.

²⁵ 1658 04 24. Instrukcija Vilniaus miesto pasiuntiniams, vykstantiems pas carą į Maskvą, *XVII a. vid. Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 2, p. 463, dok. Nr. 260: (...) *Rzemieslnikow z miasta Wilenskiego do stolice swoiey nie kazal brac, gdzy y tak rok od Gonca Cara JE° Mci Pana nam młciwego do Wilna zeslanego postraszeni od towarzyszwow swoich kturych zaciagnęli byli odpadli a drudzy wyiachawszy od powietrza z Wilna nie chcą powracać.*

Kuteino vienuolyno Oršoje įsteigimo aplinkybių ir neatskleidžiant patriarcho Nikono, perkėlusio dalį pastarojo vienuolių ir modernią spaustuotę į Valdajų, tikslų) sukuria skaitytojui apgaulingą išpūdį. I. Gerasimova nutylėjo, kad 1654 m. Maskvą nusiaubė didžiulė maro epidemija, nusinešusi apie 80 proc. gyvybių. Nenuostabu, kad trūkstant amatininkų Nikonas dėjo didžiules pastangas prisivilioti nagingus meistrus iš LDK, juolab kad P. Mogilos reformos smarkiai pakėlė rytinių LDK žemių stačiatikių lygį. Rusijos atsilikimas architektūros ir dailės srityje buvo milžiniškas. I. Gerasimova pateikia informaciją iš Augustino Mejerbergo albumo apie 1661 m. ką tik pastatytame dar mediniame Valdajaus vienuolyne apsistojusius (ar pasislėpusius?) 120 katalikų vienuolių ir žinutę apie 1664 m. pasiprašiusį prieglobsčio batusiuviu iš Voronos prie Vilniaus sūnų (p. 228). Daugiau duomenų apie vilniečius amatininkus Valdajuje ji neturi. Tačiau tai netrukdo padaryti štai tokį apibendrinimą, jog „į vienuolyną, „pas saviškius“ patraukė šimtai meistrų išeivių iš LDK“ (p. 228). O juk XVII a. prasidėjusią amatininkų migraciją pirmiausia nulėmė galimybė gauti užsakymų ir pragyvenimo šaltinį. Antra, Nikono sumanymas kurti Rusijoje „naująjį mesianizmą“ sutapo su katalikiškosios Abiejų Tautų Respublikos pralaimėjimu ir davė jam tūkstančius belaisvių ir pigių darbo rankų, kurios ir pastatė architektūros ir dailės stebuklus – vienuolynus Valdajuje ir „Naująją Jeruzalę“ Istroje prie Maskvos. Nikonas per keletą metų įvykdė neregėtą Rusijos vesternizacijos proveržį²⁶. I. Gerasimova paminėjo amatininkus išeivius iš LDK, gyvenusius Maskvos priemiestyje Novomieščanskaja sloboda, įsteigtame 1676 m.²⁷, bet praleido visą pluoštą vertingų publikacijų, kuriose minimas ne vienas amatininkas iš Vilniaus²⁸. Iš archimandrito Leonido (Kavelino) publikuotų Iversko vienuolyno aktų aiškėja, kad į Maskvą buvo perkelta didelė grupė amatininkų iš įvairių LDK miestų, tarp jų ir drožėjas Juozapas Andrejevas (Осип Андреев), koklininkas Teodoras Čiuka (Федор Чука), abu vilniečiai²⁹. Prieš dvejus metus buvo išleistas mokslinių straipsnių rinkinys, kuriame rusų, baltarusių mokslininkai ir šių eilučių autorė pabandė iš naujo atlikti vakarietišku dekoru motyvų kilmės analizę patriarcho Nikono funduotuose Iversko, Istros vienuolynuose, Kremliaus dirbtuvėse, Kolomenskoje ir pan.³⁰ Straipsniuose apžvelgiama, kaip įvyko sovietinės istoriografijos

²⁶ Apie patriarcho Nikono statybas ir menines dirbtuves verta paskaityti W. B o b e r s k i, Jerozolima w architekturze rosyjskiej czasów nowożytnych, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, pod. red. P. Paszkiewiczza i T. Zadroznego, Warszawa, 1997, s. 297–319.

²⁷ С. К. Б о г о я в л е н с к и й, Московская мещанская слобода в XVII в., С. К. Б о г о я в л е н с к и й, *Научное наследие о Москве XVII в.*, Москва, 1980, с. 19. Autorius priemiesčio sąrašuose surado 14 vilniečių pavardes.

²⁸ L. A. J. H u g h e s, Belorussian craftsmen in late seventeenth century Russia and their influence on Muscovite architecture, *The Journal of Belarusian Studies*, 1976, t. 3, p. 327–341.

²⁹ Ten pat, p. 331, išn. 20.

³⁰ *Белорусы Москвы*, сост. О. Д. Баженова, Т. В. Белова, Минск, 2013.

puslapiuose puoselėti „kultūriniai mainai“, kai į griežtai kodifikuotą, šimtmečiais nusi-stovėjusią, dvasininkų kontroliuojamą meninės kūrybos sferą įsiveržė menininko laisvė ir kūrybiškumas, naujos plastinės raiškos priemonės ir ieškojimai. Šių tyrimų, kuriuose atskleistas autarkinės valstybės paveikslas, pavėluota modernizacija, perimant iš laikinai parklupdytos kaimynės ne tik daugybę darbo rankų, bet ir naujas technologijas bei įgū-džius, I. Gerasimova nepanaudojo. Ji dėsto smulkius paskirus faktus apie amatininkus, kai kurių gyvenimą nelaisvėje piešia šviesiomis spalvomis, esą jie gaudavę atlyginimą ir, jos nuomone, neblogai įsitaisė svečioje šalyje. Aprašo istorijas tų asmenų, kurie neva patys išvyko dirbti į Maskvą „valdovui“.

Rusų istorikas Sergejus Bogojavlenskis rašė, kad daugiausia meistrų Maskvoje vie-naip ar kitaip atsidūrė 1655 m.³¹ Pritrenkia ciniškas 7 knygos skyriaus pavadinimas „Kul-tūrinė emigracija iš Vilniaus į Rusiją“. Čia pasakojamos vilniečių ginklininkų, dirbusių Kremliaus Ginklų rūmuose, istorijos, aiškiai nenurodant, kaip jie toje Maskvoje atsidū-rė. Tekste bandoma įpiršti mintį, kad amatininkai patys norėjo išvykti į Rusiją. Autorė vartoja sąvokas „atvyko“, „buvo pasamdyti“, „surinkti“ taip, tarsi savaime aišku, jog iš kitos valstybės brutaliu būdu grobti nagingus meistrus yra normalu. Paskui jie tam tikroje vietoje apgyvendinami, jiems skiriamas tam tikras davinyš pragyvenimui (metinis atlyginimas, kasdienis maistas produktais bei premijos už gerą darbą audiniais) ir taip tie žmonės laikomi ir išnaudojami metų metus, be teisių, be vilties sugrįžti namo. Daugiausia dėmesio skirta vilniečio ginklininko – muškietų specialisto Bartelio Kinamano veiklos apžvalgai (p. 240–251). Šio meistro istorija ir jo gyvenimo Maskvoje specifika, kaip ir kitų, tapusių tų vadinamųjų „surinkimų“ Vilniuje 1657 (maro metu) ir 1660 m. (prieš pat išvadavimą, žiauriausių Myšeckio represijų metais) aukomis, arba tiesiog belaisvių, ati-duotų „baudžiavon į Ginklų slabadą“ (paprastai tariant, buvusių vergais), sutampa su visų kitų dirbtuvių amatininkų padėtimi Kremliuje, pavyzdžiui, auksakalių³². Ginklų rūmų dirbtuvių organizaciją gerai nušvietė amžininkai – Grigorijus Kotošichinas³³, 1664 m. pabėgęs į Lenkiją, kiek vėliau – Ivanas Posoškovas, kuriam už savo 1724 m. išleistą knygą teko sumokėti įkalinimu³⁴. Abu vienbalsiai sutiko, kad Kremliuje meistrai dirba griežtai kontroliuojami raštininkų (djakų), suskirstyti pagal siauras specializacijas, visiškai priklausomi nuo caro valios. Jų padėtis niekuo nepriminė amatininkų gyvenimo LDK

³¹ С. К. Богоявленский, *Московская мещанская слобода в XVII в.*, с. 19, 21.

³² Kremliaus dirbtuves detalčiai aptarė И. А. Селенев, *Золотая и серебряная палаты. Кремлевские дворцовые мастерские XVII в.: Организация и формы производства, творческие процессы, обучение мастера*, Москва, 2001.

³³ О России в царствование Алексея Михайловича. Из сочинения Григория Котошихина, *Бунта-инный век*, Москва, 1983, с. 497: Оружейной приказ.

³⁴ И. Т. Посошков, *Книга о скудности и богатстве и другие сочинения*, под ред. Б. Б. Кафенгауза, Москва, 1951, с. 139–150 (О художестве).

miestuose³⁵. Metų metais Kremliaus dirbtuvių meistrai atlikdavo tas pačias operacijas, darė vis tas pačias detales, negalėdami tobulėti, galiausiai atbukdavo, prarasdavo sveikatą. Šioje rutinoje būdavo išimčių. Toks buvo B. Kinamano atvejis, kaip teisingai pastebėjo I. Gerasimova, nes jis nuo pradžios iki galo gamino visas šaunamųjų ginklų dalis. Kinamano daryti ginklai išsiskyrė meistriškumu ir jau seniau buvo identifikuoti Maskvos Ginklų rūmų rinkiniuose, tiesa, ekspozicijoje tai neatsispindi³⁶. Muziejaus administracija nenusiteikusi pripažinti, kad vertingus meninius dirbinius Ginklų rūmų dirbtuvėse gamino užsieniečiai, juolab, belaisviai iš Vilniaus. I. Gerasimova publikuoja šio meistro pagamintus pistoletus ir muškietas, dabar saugomus Maskvos valstybinio istorijos muziejaus kolekcijoje, kuriuos identifikavo M. Larčenko (p. 250).

Kad ir kaip autorė stengtųsi vaizduoti XVII a. vidurio LDK amatininkų migraciją į Maskvą kaip „kultūrinį turizmą“, iš tiesų tai buvo priverstinis žmogiškųjų ir materialinių resursų išpumpavimas iš kaimyninės valstybės. Tai patvirtina naujausi rusų autorių paskelbti tyrinėjimai apie ginklininkus Maskvoje. I. Gerasimova panaudojo tik nedidelę dalelę šaltinių ir neatskleidė tikrojo, jos žodžiais tariant, „kultūrinės emigracijos“ paveikslą³⁷. Kremliaus kolekcijose išskiriami Vakarų Europos dailei būdingais ornamentais dekoruoti ginklai, šarvai, medžio drožiniai, auksakalių dirbiniai ir daugybė kitų daiktų. Nebeįmanoma nusišalti šių eksponatų fonduose, tylomis apeiti klausimų, kodėl XVII a. viduryje pradėjo „europėti“ ikonų tapyba, baroko stiliaus ornamentais „pražydo“ ikonostasai, Kremliaus menės pasipuošė vakarietiškais kokliais. Taigi, kultūrinė emigracija ar kultūrinis apiplėšimas? Savanoriška migracija „pas savus“ ar siaubingas vergų darbo išnaudojimas, grobimas visko, ką tik galima išsivežti, diegimas pas save technologijų, apie kurias iki tol Maskvoje nebuvo girdėję – glazūrų, metalo ėsdinimo, varpų liejyklų, spaustuvių ir net elementariausių medžio apdorojimo instrumentų – obliaus ir lentpjūvių? Dokumentuose meninei medžio drožybai naudojamų instrumentų pavadinimai – lenkiški ir vokiški³⁸. I. Gerasimovos knygoje juntamas noras sušvelninti lietuvių, lenkų, baltarusių autorių teiginius. Skaitant skyrių apie vilniečių meistrų asimiliaciją Maskvoje, akivaizdu, kad autorė nesupranta LDK plačiai įsigalėjusio multikultūriškumo ir kultūrinės simbio-

³⁵ Plačiau meistrų padėties Maskvoje ir LDK palyginimas žr. Б. Виткаускаене, Золотых и серебряных дел мастера, *Белорусы Москвы*, сост. О. Д. Баженова, Т. В. Белова, Минск, 2013, с. 332–363.

³⁶ Toks įspūdis man susidarė lankantis Ginklų rūmuose 2013 m. ir bendraujant su darbuotojais. Tai patvirtina ir Kremliaus muziejaus specialistės M. N. Larčenko straipsnis, kurį I. Gerasimova panaudojo, М. Н. Ларченко, К вопросу о работе так называемых «польских» мастеров в Оружейной палате во второй половине XVII века, *Материалы и исследования. Государственные музеи Московского Кремля*, Москва, 1984, вып. 4.

³⁷ С. П. Орленко, Белорусские мастера «наводного дела» в Оружейной палате, *Белорусы Москвы*, с. 320–331.

³⁸ И. Л. Бусева-Давыдова, М. В. Николаева, «Белорусская резь»: «высочайшая степень совершенства», ten pat, p. 238–257.

zės, kai kirilica pasirašinėję miestiečiai save vadindavę lietuviais arba lenkais, stačiatikiai amatininkai susigaudydavę katalikams būdingoje ornamentikoje, o visus atvykėlius iš Vakarų Europos miestų vadindavę „vokiečiais“ (orig. немчин). Nagrinėdama Kremliuje dirbusių meistrų sąrašus, I. Gerasimova vėl grįžta prie ginklininko B. Kinamano, dažniausiai pabrėžtinai minimo kaip „Vilniaus vokietis“ (p. 257). Neaišku, kodėl ji tvirtina, kad Kinamano pagaminti ginklai neatspindi Vilniaus ginklininkystės tradicijų, o priklauso bendraeuropinei stilistikai. Ar autorė skiria savo knygą skaitytojui, nežinančiam, kad Vakarų Europos miestai, kaip ir LDK – tai privilegijuoti autonomiški kultūriniai centrai su savo *genius loci*, kuriuose natūraliai maišėsi įvairių kraštų tradicijos ir buvo perimama patirtis? Pateikusi mums, kaip matėme, neadekvatų Vilniaus užgrobumo ir jo padarinių paveikslą, autorė savo veikalą užbaigia, sakyčiau, tiesiogiai su nagrinėjama tema nesusijusiu skyriumi „Vilniaus „pėdsakas“ Rusijos dainose paskutiniame XVII a. trečdalyje“. Politinių pamfletų, net ir atliekamų su muzikiniu akompanimentu, kurių pilna kiekvienoje visuomenėje, ypač pergyvenusioje didelius sukrėtimus, nagrinėjimas tikrai nėra stiprioji šios autorės pusė. Viskas, kas čia pateikta, panašu į gardžiavimąsi LDK ištikusia nelaime.

Taigi, perskaitę 280 puslapių apie Vilnių ir vilniečius, patekusius į „maskvėnų valdžią“, sužinome štai ką: kunigaikštis Šachovskojus, valdęs Vilnių 1655–1659 m., buvęs puikus administratorius, gerbęs vietinius, visi pripažinę jį ir rusų valdžią teisėta. Jį pakeitęs Myšeckis jau tokiu „švelniu“ valdytoju nelaikytas, mat miestiečiai galų gale po trejų su puse metų sukilo. Toliau autorė, palaikydama okupacinės valdžios legitimumą, kaltina carą (turėjusį, beje, pravardę *Тууаӳууӳӳ* – Tykiausias), vykdžiusį plėšrią politiką užimtuose miestuose, esą tai ir atvedė prie masinio gyventojų pasipriešinimo. Neuzsimenama, jog giluminė prarastos valdžios Vilniuje priežastis – kultūrinis atotrūkis. I. Gerasimova pripažįsta, kad okupacijos metais magistratas neturėjo jokių laisvių. Toliau keletą pastraipų ji skiria Vilniaus gyventojų konfesinės ir socialinės sudėties apibūdinimui, tačiau nepaaiškina, kodėl daugumai vokiečių, katalikų, protestantų ir net unitų (kurie kaip tik labiausiai bijojo represijų) tariamai žuvus šturmo metu arba pabėgus, o kai kuriems – persikrikštijus, likę stačiatikiai, kurių neva ginti ir atėjo caro kariuomenė, turėję naują valdžią palaikyti, vis dėlto veikė prieš ją ir galų gale jos atsisakė. Užbaigiama ši knyga ekvilibristiniais minties šuoliais ir švelninančiais teiginiais apie savanoriškai išvykstančius amatininkus. Tai esą viską keičia: šis karas, autorės nuomone, vertintinas kaip kultūrinė emigracija, tebesitęsusi ir po 1667 m. paliaubų sutarties. Šioje vietoje jai pavyksta įpinti ir vilnietišką muzikinių motyvų paplitimą Rusijoje. Cinišku laikyčiau autorės pasakymą, kad rusų kareivių „buvojimas“ (orig. *пребывание*) kaimyninėje šalyje ir belaisvių (kuriuos I. Gerasimova vadina emigrantais) atsiradimas Maskvoje yra kultūriniai mainai (p. 286). Pagrindinė išvada – karas tai kultūrinis poveikis, kai susitiko dvi kaimyninės kultūros. Autorė konstatuoja, kad vilniečių įtaka Maskvai stipriai juntama, o

antai išaiškinti atvirkštinio poveikio jai nepavyko. Perfrazuojant šį paskutinį knygos sakinį, tenka konstatuoti, kad Maskvos kareiviai mums nieko neatnešė, išskyrus nelaimės.

I. Gerasimovos knygoje išdėstytas požiūris nenaujas. Autorė, kaip ir daugelis kitų iki jos, nepasakė paprastų dalykų: kad XVII a. Maskvos valstybės kultūrinis atsilikimas buvo jos problema. Intervenciją į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę lėmė ne tik svetimų žemių ir turtų godulys – kitos dvi svarbios priežastys buvo Maskvos valstybės sąstingis ir neapykanta Vakarų civilizacijai. Baigiant reikia vienareikšmiškai konstatuoti, kad nepaisant įdėtų pastangų, autorei taip ir nepavyko nei perprasti, nei atskleisti skaitytojams tikrosios XVII a. vilniečių kultūrinio kodo paslapties.

Birutė Rūta Vitkauskienė

MAŽOSIOS MARGINALIJŲ ISTORIJS: EGODOKUMENTŲ PUBLIKACIJŲ SERIJA POZNAŅEJE

Besidomintys egodokumentikos paveldo tyrimais ir publikacijomis prieš kelerius metus sulaukė malonių naujienų iš Poznanės universiteto kolegų – buvo pradėta leisti serija, pavadinta „Senosios Lenkijos dienoraščiai“. Įdomu, kad paskata tokiam sumanymui tapo dar XX a. pradžioje Henryko Baryczo išsakytos mintys, jog XV–XVI a. sandūros dienoraščiai ir kasdieniai užrašai yra vertingas šaltinis, atskleidžiantis smulčiausias kasdienybės istorijos detales – tiek autorių privataus gyvenimo, tiek institucijų, kuriose jie darbotvė, tiek miesto, kuriame gyvenė.

Serijos iniciatorius Rafałas Wójcik as ėmėsi kelti į dienos šviesą ligi šių retai naudotus nedidelės apimties neįprastose vietose užfiksuotus įrašus. Tai *paradienoraščiai*, gimę šiuolaikinių kalendorių prototipų bei tuo metu neapsakomai populiarių matematikų bei astronomų sudarinėtų lentelių, padėdavusių apskaičiuoti skirtumus tarp Saulės bei Mėnulio kalendorių bei nustatyti kilnojamųjų švenčių (Velykų) datas, paraštėse ar tuščiuose priešlapiuose. Čia spaudinių savininkai paliko keletą, o neretai ir keliolika metų apimančius asmeninio pobūdžio įrašus. Lenkijoje populiariausi buvo Johano Miulerio (*Ioannes de Montereio* arba *Regiomontanus*, 1436–1476), Johano Stioflerio (*Ioannes Stoefflerinus*, 1452–1531) bei Pjetro Pitati (*Petrus Pitatus*, (?) – apie 1553) leidiniai, kurių paraštėse ir buvo istorikus sudominusios kasdienės pastabos. Reikia pasakyti, kad autoriai veikiausiai nemanė rašantys dienoraštį. Sporadiškas pastabų pobūdis, įvairi tematika liudytų, jog tai buvo viso labo „ilgo galiojimo“¹ spaudiniuose užrašoma verta atminimo informacija – neretai tarsi iliustruojanti kokį nors astronominį reiškinį.

Rengdamiesi serijos publikavimui, tyrėjai atliko paieškas Lenkijos bibliotekose. Paaiškėjo, kad tokių astrologinių kalendorių su žinomų asmenybių arba nenustatytos autorystės įrašais paraštėse yra bene pusšimtis, kai kurie jau publikuoti XX a. pradžioje.

¹ Kaip įdomybę galima paminėti, jog atidūs publikuotojai pastebėjo, kad kai kurie leidiniai numatė žvaigždžių padėtis keliems šimtams metų į priekį ir formaliai galioja ir šiandien. Plg. Cyprian von Leowitz, *Ephemeridum novum atque insigne opus ab anno Domini 1556 usque in 1606 accuratissime supputatum* (1557) apėmė žvaigždžių padėtis 1349–2029 m. laikotarpiu!

Tyrinėtojų planuose – paieškos Šveicarijos, Vokietijos, Rusijos bibliotekose. Tikimasi, kad po jų kalendorių su marginalijomis skaičius augs. O šiuo metu yra pasirodę du „Senosios Lenkijos dienoraščių“ sąsiuviniai – būtent taip vadina nedidelės apimties leidinius serijos sumanytojai. Pirmajame sąsiuvinyje publikuotas Poznanės kanauninko Jano Źdżarowskio 1532–1551 m. dienoraštis². Leidinyje pateikiama gana išsami autoriaus biografija (Źdżarowski, 9–11 p.), glaustai pristatoma jo įrašų tematika, aplinkybės ir pan. (Źdżarowski, 11–13 p.), aptariami dienoraščio publikavimo principai (Źdżarowski, 13 p.). Likusioje leidinio dalyje publikuojami įrašai lotynų kalba su minimaliais komentarais (Źdżarowski, p. 15–48). Pateikiama keletas iliustracijų. Antrajame serijos sąsiuvinyje³ laikomasi kiek kitokios tvarkos – galbūt todėl, kad publikuojamas šaltinis yra visiškai kitokios struktūros: keliaudamas iš vieno savininko kitam, jis „surinko“ net trijų asmenų įrašus. Šiuo atveju parengėjai apsiribojo nuoroda į autorių biogramas „Lenkų biografiniame žodyne“, o trumpame įvade (*BJ Cim.8421*, p. 5–7) aptarė tik įrašų autorystės klausimus ir aplinkybes, kaip keitėsi leidinio savininkai. Publikuojamus dienoraščius (*BJ Cim.8421*, p. 9–42) taip pat lydi minimalūs komentarai, pateikiama iliustracijų.

Sprendžiant iš to, kad serijos sąsiuvinuose publikuojamas tekstas – tik originalo perrašas lotynų (lenkų kalba pasitaiko rečiau) kalba, įvaduose pristatant autorius nesiekama pateikti visos turimos informacijos (yra nuorodos į anksčiau publikuotus tyrimus), o pristatomi šaltiniai plačiau neanalizuojami, galima teigti, jog „Senosios Lenkijos dienoraščių“ serija veikiausiai skirta profesionalams (mokslininkams ir studentams), o ne plačiajai visuomenei. Toks sumanymas Lenkijoje, kurioje yra gana platus profesionalų ratas, tikriausiai pasiteisins: tyrėjams tampa prieinamesni smulkūs ir po įvairias bibliotekas išsibarstę šaltiniai, o kuklios apimties ir išvaizdos sąsiuvinų leidyba nėra brangi.

Ar verta į šią seriją atkreipti dėmesį Lietuvos mokslininkams? Atsakymas būtų teigiamas. Ne tik todėl, kad egodokumentikos tyrimai ir mūsų šalyje po truputį žengia pirmyn, o mūsų bibliotekose savo tyrinėtojų veikiausiai taip pat laukia senieji spaudiniai su įrašais paraštėse. Abiejuose „Senosios Lenkijos dienoraščių“ serijos leidiniuose po keletą kartų minimi ir su Lietuva susiję faktai. Pavyzdžiui, tarp Poznanės kanauninkui Janui Źdżarowskiui pasirodžiusių vertais užrašyti įvykių – ir Bažnyčios pareigūnų vizitai į Lietuvą arba iš jos (Źdżarowski, p. 21, 45), vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių mirtis (Źdżarowski, p. 22) ir pan. Savo ruožtu Stanisławas Krzysztoporski iš vos trijų 1557 m. datuotų įrašų pirmąjį skyrė astronominiams reiškiniams, gamtos kataklizmams ir karams Europos valstybėse, antrąjį – Bonos Sforcos mirčiai (beje, jos vardas publikacijoje yra

² *Diariusze staropolskie, zeszyt 1: Jana Źdżarowskiego, kanonika poznańskiego diariusz z lat 1532–1551*, wyd. R. Wójcik, W. Wydra, Poznań, 2009 (toliau – Źdżarowski).

³ *Diariusze staropolskie, zeszyt 2: Diariusze z XVI wieku w druku BJ Cim.8421: Jan Musceniusz, Jan Krzysztoporski, Stanisław Krzysztoporski*, wyd. J. Partyka, M. Malicki, Poznań, 2009 (toliau – *BJ Cim.8421*).

Boga (sic!) – ar tai korektūros klaida, ar įrašo autoriaus riktas, galima būtų pasakyti tik turint originalą – štai dar viena priežastis tokiose nedidelės apimties publikacijose pateikti originalo faksimiles), o trečiuoju užfiksavo Vilniaus gaisrą, sunaikinusį „daugiau kaip šimtą namų ir vienuolika rusėnų šventyklų (*BJ Cim.8421*, p. 26). Jis taip pat pažymėjo vyskupo Jurgio Radvilos mirtį 1600 m. (nepagailėdamas kelių žodžių ir apie ją lydėjusius gandus (*BJ Cim.8421*, p. 38)). Neabejotina, kad išsami šių ir kitų, nesusijusių su Lietuva, įrašų analizė suteiktų mums žinių apie XVI a. komunikacijos modelius ir informacijos sklaidimo būdus – šia tema kol kas žinome išties nedaug.

Belieka tikėtis, kad netrukus turėsime galimybę susipažinti ir su kitomis serijos publikacijomis – eilėje, regis, laukia Poznanės burmistro ir gydytojo Kasparo Goskio XVI a. antrosios pusės dienoraštis.

Jolita Sarcevičienė